

Gömnda barn i skolan: varför och hur gör man?

Anne Sjögren och Henry Ascher

Bakgrund

I Sverige finns det i dag grupper av barn som lever utanför samhället och samhällets välfärdssystem. Gemensamt för dessa barn är att de saknar ett tiosiffrigt personnummer. Ibland har de därför kallats illegala, men denna beteckning har kritiserats eftersom de knappast genom sin blotta existens bryter mot någon lag. Internationellt använder man allt oftare beteckningen papperslösa.

En stor grupp har sökt asyl men fått avslag på sin ansökan om uppehållstillstånd, samtidigt som föräldrarna ser det som omöjligt att återvända till landet man lämnat. Många av de familjer vi mött ur denna grupp har upplevt krig och väpnade konflikter. En del har utsatts för förföljelse, fängslande, tortyr och övergrepp som kan ha varit ytterligt kränkande. Barnen kan ha tvingats bevittna misshandel eller gruppvåldtäkter av föräldrarna. En del barn har bevittnat dödsmisshandel eller själva utsatts för övergrepp. Ofta har gärningsmännen hotat att komma tillbaka om familjen inte försvinner.

En annan och ny grupp vi mött på senare tid är familjer som inte sökt asyl trots att de har asylskäl, eftersom de tror att de kommer att få avslag.

En liten men växande grupp papperslösa består av människor som söker sig till Sverige av andra skäl. Denna typ av omflyttning har blivit ett fenomen i dagens värld, ett resultat av en ökad globalisering. Det kan röra sig om fattigdom, miljöförstörelse eller andra katastrofer som, liksom Kristina och Karl-Oskar i Vilhelm Mobergs böcker, får människor att bryta upp från sina hem.

Totalt tror man att antalet papperslösa i Europa är ca 5 miljoner. I Sverige uppskattade polisen hösten 2005 att det fanns 15–20 000 gömnda. Antalet gömnda efter den tillfälliga lagen om asyl är ökänt.

Oavsett bakgrunden till varför man befinner sig i Sverige är livet som gömd mycket påfrestande. Barnen har ofta tillbringat en stor del av sina liv

på flykt och utanför samhället. Vilket ögonblick som helst kan tillvaron förändras dramatiskt utan att man på något sätt kan påverka situationen. Innan kvällen kan man vara på väg tillbaka till det helvete föräldrarna flytt ifrån.

Gömnda barn har i Sverige inte skolplikt. De har inte heller en uttalad rätt till skolgång. Det svenska regelverket tillhör i detta avseende ett av de mest restriktiva i Europa. Däremot är det inte förbjudet att ge dem skolgång.

I vårt arbete med sjukvård för gömda och inom skolhälsovården har vi alltmer insett vilken avgörande betydelse det har för gömda barns hälsa och utveckling att få gå i skolan. Samtidigt vet vi att det inte är ovanligt att man känner en stor osäkerhet som skol- eller skolhälsovårdspersonal de första gångerna man ställs inför ett gömt barn i skolan. Man ställs inför en rad problem som det inte finns några givna svar på. Det är lätt att känna sig otillräcklig. Vi vill i denna artikel dela med oss av erfarenheter av och tankar kring att arbeta med gömda barn i skolan. Förhoppningen är att de ska kunna bidra till vidare reflektion och diskussion. Även om det knappast finns några absoluta sanningar vill vi peka på att de kunskaper vi har om hur vi stödjer andra utsatta barn i stor utsträckning är tillämpliga också för gömda barn.

Varför ska gömda barn gå i skolan?

Skolans hälsofrämjande effekter

Skolans betydelse för varje barns utveckling kan knappast överskattas. Barnet samspelar och möter vuxna och andra barn. Det tar gradvis in allt mer av världen utanför den egna familjesfären och får kunskaper som är nödvändiga för att kunna leva i dagens samhälle.

Det finns flera skäl till varför det är viktigt att gömda barn får samma rätt till skolgång som alla andra barn som lever i vårt land. Ett skäl är att skolan har en stor, kanske avgörande, hälsofrämjande betydelse för dessa barn. Många av de gömda barn vi möter har levt i en mycket kaotisk tillvaro präglad av krig, konflikter, hot, förföljelse, övergrepp, separationer och/eller social misär. En del har bott i getton, andra i flyktingläger. Vissa barn har varit på flykt under hela sitt liv och kanske förlorat mycket skoltid. De har aldrig haft möjlighet att själva välja. Många barn är traumatiserade. Gemensamt för dessa barn är att tillvaron är präglad av kaos och osäkerhet. I skolan kan man däremot veta vad som kommer att hända i dag, i morgon och i nästa vecka. Det som står på schemat och det som läraren säger ska hända händer också. Tillvaron blir förutsägbar och strukturerad, vilket har en stor betydelse för att skapa trygghet för barnen.

Många gömda barn har föräldrar som mår mycket dåligt och därför sviktar i sitt föräldraskap. Ofta är de traumatiserade och skräckslagna inför hotet att gripas och skickas tillbaka. Deras dagar präglas av en osäker väntan. Barnen, särskilt de äldsta syskonen, tar ofta på sig ett stort ansvar för familjen. Skolan blir för dessa barn en plats där man kan möta andra trygga vuxna och andra barn, något av en fristad där man själv också får möjlighet att vara ett barn som alla andra, och där man kan släppa kraven som hemsituationen ställer.

Rädda och traumatiserade barn lider ofta av svåra invasiva mardrömmar, många gånger med enures, ångest och depression. Detta leder till sömnbrist och koncentrationsstörningar som kan försvåra kunskapsinhämtning och skolprestationer. Vår erfarenhet är att kunskapsinhämtningen är av underordnad betydelse för gömda barn. Även om vi har mött barn som mot alla odds lyckas uppnå imponerande kunskapsresultat så finns det goda skäl att tro att de beskrivna hälsoeffekterna av att gå i skolan i sig också på längre sikt är av så stor betydelse för barnen, oavsett om de på sikt får stanna eller inte, att skolgång för gömda barn måste betraktas som en fråga av högsta prioritet.

Barns rätt till skolgång

Gömda barns skolgång är också viktig ur ett barnrättighetsperspektiv. FN:s konvention om barnets rättigheter stadgar att barn har rätt till skolgång och att varje barn inom ett lands jurisdiktion, dvs. som befinner sig inom landets gränser, omfattas av konventionen utan diskriminering eller särbehandling. FN:s barnrättskommitté har kritiserat Sverige två gånger för att man inte tillgodosett gömda barns rätt till skolgång. Även Norge har kritiserats och har nu tillåtit skolgång för gömda barn.

Möjligheterna för gömda barn att få gå i skolan har i praktiken varierat mycket. I vissa skolor, stadsdelar och kommuner har frågan diskuterats med olika resultat. På många håll är inställningen att alla barn i området ska vara välkomna till skolan.

Gömda barn i skolan – hur gör man?

Grundläggande för den svenska samhällsmodellen är att alla människor ska ha lika tillgång till välfärdssystemet. Nyckeln in i systemet är det tiosiffriga personnumret. Utvecklingen till köp-säljssystem inom offentlig verksamhet har också medfört att ett kostnadsställe är förutsättningen för basala välfärdstjänster. Gömda barn saknar både personnummer och kostnadsställe. Detta leder till några av många praktiska frågor man ställs inför på skolorna när skolgång för gömda barn aktualiseras.

Hur kommer barnen till skolan?

Frågan om gömda barns skolgång kan uppkomma på olika sätt. Ibland får barn som redan går i skolan och är asylsökande ett avslagsbeslut. Frågan kan då uppkomma om de ska tvingas avbryta skolgången eller om de ska få fortsätta.

Ibland kommer familjer eller hjälpare (kyrkor, frivilligorganisationer etc.) till skolan och frågar om barnen kan få börja där. Det kan då röra sig om familjer som flyttat för att gömma sig efter ett avslagsbeslut.

En del föräldrar är så rädda att upptäckas och avvisas att de inte vågar kontakta skolan eller låta sina barn gå i skola. Dessa barn finns det – om vi hittar dem – sannolikt skäl att särskilt uppmärksamma och ge extra stöd till.

Vem bestämmer?

I regel är det skolans rektor eller områdets skolchef som fattar beslut om gömda barns rätt att gå i skolan. Olika skolor gör här på olika sätt. Ibland fattas ett principiellt beslut och man lägger sig sedan inte i vilka de enskilda barnen är. Andra skolledare vill vara mer insatta i detaljer. Om inte ett mer övergripande beslut tagits, till exempel på kommunnivå, kan rutiner därför lämpligen göras upp lokalt på den enskilda skolan.

Det bör betonas att det inte är olagligt eller ett brott mot regelverket för skolan att erbjuda skolgång för gömda barn. Riksdagen har beslutat att gömda barn ska erbjudas skolgång och har tillsatt en utredning som för närvarande (hösten 2006) arbetar med frågan. Bland annat ska ersättningsfrågan regleras. I budgetöverenskommelsen mellan regeringen och samarbetspartierna i september 2005 avsattes också medel för att täcka kostnader för gömda barns skolgång.

Hur behandlar man gömda barn i skolan?

Beslutar man att ett gömt barn ska få gå i skolan är det viktigt att barnet får gå i skolan på samma villkor som andra barn, att lärare och skolpersonal betraktar dem och behandlar dem som andra barn i skolan. Det är viktigt att normalisera situationen så långt det är möjligt. Det är också ett sätt att undvika onödigt uppmärksamhet kring barnet. Men även om barnet bör behandlas som andra barn är ju situationen runt barnet inte likadan som för de flesta andra barn. Däremot är den på många sätt lik andra utsatta barns och den situation som barn som lever med skyddade uppgifter har. Kring sådana barn finns det ofta väl inarbetade rutiner, vilka kan vara vägledande också för arbetet med gömda barn.

Vilka vuxna ska veta?

Precis som för andra barn i skolan som lever i svåra situationer finns det ingen anledning att en stor del av skolans personal är inblandade i detaljer. Några måste av praktiska skäl veta. Andra måste veta så mycket att de kan utgöra ett stöd för barnet i vardagen.

Fräldrakontakt

Kontakt mellan skolan och föräldrarna är förstås minst lika viktigt för gömda barn som för andra barn i utsatta situationer. Skolpersonalens professionella uppgift är att stötta barnet och denna uppgift bör utgöra grunden för vårt förhållningssätt gentemot föräldrarna. Däremot är det inte vår uppgift att bedöma exempelvis om det är rätt eller fel beslut av föräldrarna att gömma sig.

Som för andra barn är det av stor vikt att kunna nå föräldrarna om så behövs, varför skolan måste ha tillgång till mobiltelefonnummer till föräldrarna, eller till närstående som behärskar ett språk man kan kommunicera på. Adressen till familjen kan det ibland vara en fördel att inte känna till. Däremot bör skolan ha en adress till någon kontaktperson, så att skolinformation eller annan brevkontakt kan fungera.

Ett åtgärdsprogram bör så långt det är möjligt göras tillsammans med föräldrarna. Att möta föräldrarna är bra både för att skolan ska ha en bättre överblick över barnets situation och för att föräldrarna, som oftast är angelägna om barnets skolgång, ska ha kontakt med skolan och samtidigt, som alla andra föräldrar, stärkas i sin föräldraroll.

Det är vanligt att gömda föräldrar inte vågar röra sig tillsammans utanför hemmet av rädsla för upptäckt och avvisning. Detta kan vara en anledning till att de inte kommer till exempel vid utvecklingssamtal eller att man träffar dem var för sig i skolan. Man bör vara generös med att använda tolk i samtalen. Och, man bör undvika att använda barnen som tolkar!

Klasslistor och klassfoton

Också när det gäller frågan om barnen ska vara med på klasslistor och klassfoton kan det vara klokt att utgå från rutiner kring barn med skyddade uppgifter. Ofta krävs det ett ställningstagande utifrån den specifika situationen kring varje barn. Man bör alltid samråda med föräldrarna, som oftast är de som bäst kan överblicka effekten av olika handlingsalternativ. Om barnen inte finns på klasslistan är det viktigt att ha rutiner för att undvika att barnen pekats ut genom att glömmas bort, till exempel vid upprop.

Vad säger man till kamraterna?

Också i denna fråga gäller samma avvägningar som för andra utsatta barn och barn med skyddade uppgifter. Samtidigt är varje barns situation unik och man måste därför överväga olika handlingsalternativ för varje barn. Samråd med föräldrarna är väsentligt och vägledande.

Gömda flyktingbarn har många gånger behov av att få dela sina tunga hemligheter för att avlastas. I princip bör man av två skäl eftersträva att det finns vuxna stödpersoner som kan fylla denna funktion. Dels kan barnens berättelser vara tunga för andra barn att ta emot. Det finns också en risk att kamraterna berättar vidare till andra, kanske för att avlasta sig själva.

Det är viktigt att aldrig pressa barn att berätta om smärtsamma upplevelser. Barn vill ofta hellre tala om nuet eller framtiden än plågsamma upplevelser i det förflutna. Däremot bör man eftersträva ett klimat av trygghet runt barnet som ger barnet utrymme att uttrycka det han eller hon behöver på sitt eget sätt om och när barnet själv vill. Barnet kan berätta, leka, skriva, rita eller uttrycka sig på annat sätt. Ofta kommer barnets historia i små fragment med olika intervall.

Ibland är barnets bakgrund välkänd för hela klassen. Det kan röra barn som varit asylsökande och där klassen engagerat sig i frågan om uppehållstillstånd. Då kan kamraternas stöd vara viktigt som stöd och uppmuntran.

Vanligare är att ingen kamrat vet. Det gömda barnet ställs då inför flera svårigheter. Vad säger man om man blir hembjuden till någon? Man kan ju oftast inte bjuda tillbaka? Vad svarar man på alla frågorna kompisarna ställer? Ibland har barnen en genomtänkt strategi eller en påhittad historia man håller sig till. Ofta är det bra att fråga barnet hur han/hon gör, stötta honom/henne i ett fattat beslut eller hjälpa honom/henne att komma fram till ett för barnet hållbart förhållningssätt.

Familjens ekonomi skapar ofta andra svårigheter. Många gömda familjer är mycket fattiga och barnet måste kanske gå i gamla och omoderna kläder. Kanske har man inte pengar till en utflykt eller en skolbal. Att gå med en flick- eller pojkvän på kafé eller bio har man kanske inte råd med. För att undvika problem kanske barnet avstår från djupare relationer. Ibland kan man hjälpa barnet med att söka pengar från fonder.

Även om skolan är viktig för att i någon mån normalisera tillvaron för ett gömt barn är skoltillvaron ofta inte okomplicerad ur barnets synvinkel. Under ytan finns ofta en skräck hos barnet för upptäckt och för risken att bli den som röjer sin familj och därigenom orsaka lidande för sina närmaste. Samtidigt som familjen tar en risk genom att tillåta att barnet går i skolan så är barnet ofta oroligt för vad som händer familjen när det är i skolan. Kanske är den

borta då han kommer hem, sitter i Migrationsverkets förvar eller på planet till landet man flytt. Skuld känslor och utsatthet är vanligt hos gömda barn, som ofta är ängsliga och håller sig nära vuxna också på rasterna. Poliser, flygplan, helikoptrar och sirener, som andra barn ofta upplever som spännande, kan leda till stark skräck och ångest.

Skolhälsovårdens uppgift

Enligt riksdagsbeslut har gömda barn samma rätt till hälsovård, sjukvård och tandvård som svenskfödda barn. Det innebär att skolhälsovården ska göra hälsokontroller, mäta tillväxt etc. precis som på övriga barn. Några saker att tänka på:

- * Eftersom gömda barn inte alltid finns med på klasslistorna är det viktigt att ha kallelserutiner där man inte riskerar att tappa bort dem.
- * Vaccinationsstatus bör undersökas och eventuella kompletteringar ska göras om det inte gjorts tidigare, till exempel i samband med hälsokontroll för nyanlända.
- * Det kan finnas skäl att särskilt följa barnets psykiska hälsa och utveckling.
- * Barnet kan behöva hjälp till tandvård. Gömda barn kallas inte med automatik till Folktandvården. Många föräldrar från andra länder efterfrågar inte heller sådan hjälp eftersom man inte har erfarenhet av förebyggande tandvård utan bara av en tandvård man uppsöker då det är nödvändigt.
- * Ibland behöver man bevaka att barnet får tillgång till sjukvård eftersom reglerna om gömda barns rätt till vård på lika villkor inte alltid är kända inom vården.
- * Samma sekretessregler gäller som för andra barn i skolhälsovården.

Ett åtgärdsprogram kring barnet bör utformas gemensamt mellan skola, barn och föräldrar. Ansvarsfördelningen måste vara tydlig för alla inblandade. Risker är annars antingen att barnet faller mellan stolarna och inte får tillräckligt stöd från skolan eller att alltför många gör alltför mycket. Skolhälsovården kan spela en viktig roll i detta. Vanligt är att klassläraren har ett samordningsansvar för yngre barn medan det ibland är kuratorn eller skolsköterskan som har ett sådant ansvar och är länken till familjen för högstadiesbarn. Skolhälsovården kan också vara betydelsefull som stöd för skolpersonalen, och skolsköterskan kan för det gömda barnet bli en viktig vuxen.

Om barnet avvisas

Om barnet avvisas är det viktigt att, om det ges tid och möjlighet, ge stöd till barnet. I denna situation kan det vara nödvändigt att ställa egna känslor och besvikelse åt sidan för att försöka ge det stöd som är möjligt. Det kan exempelvis handla om att försöka finna vägar för att kunna fortsätta hålla kontakt med de svenska vännerna. Någon typ av avskedsritual kan vara till hjälp för att kunna gå vidare.

Ett avsked kan vara en stor och sorglig händelse, särskilt för barn som brutit upp många gånger och som kanske börjat känna trygghet. Oftast behöver också det avvisade barnets vänner utrymme för stöd och bearbetning. Beroende på ålder och situation kan barn behöva uttrycka sina känslor i ord, teckningar, drama eller på annat sätt.

Summering

Sverige är i dag alltmer en del av en globaliserad värld. En del av denna utveckling är att vi möter fler barn från andra delar av världen. En del av dessa barn växer upp i Sverige men utanför det organiserade välfärdssamhället – som papperslösa och gömda. De har inte valt sitt liv. Under tiden i detta vakuum pågår livet. De växer och utvecklas. Vår erfarenhet och många vetenskapliga studier pekar på skolans stora betydelse för dessa barns fortsatta utveckling och hälsa.

Skolans uppdrag i samhället är ett annat än de myndigheters som har att besluta om och genomföra svensk migrationspolitik. Vi menar att FN:s Konvention om barnets rättigheter som bland annat fastslår alla barns lika rätt till skolgång, principen om icke-diskriminering och principen om barnets bästa är vägledande för skolans värdegrund och målsättning. Den medicinska professionens yrkesetik kräver ett arbete för patientens bästa även om myndigheter kräver något annat.

Med det arbete med utsatta barn som bedrivs i skolan i dag som utgångspunkt är det fullt möjligt att arbeta på ett konstruktivt och stödande sätt med gömda barn i skolan. Föräldrarnas kunskaper om barnets och familjens situation och behov är viktiga i det arbetet. En ansvarsfördelning måste tydliggöras runt varje enskilt barn utifrån dess speciella situation.

Målet för skolans arbete måste vara att göra livet för varje barn, gömt eller inte och oberoende av tidigare erfarenheter, så bra som möjligt här och nu för att på så sätt ge barnet stöd till en så gynnsam utveckling som möjligt oavsett vad som händer barnet i framtiden.